

ADORJÁNI ANNA

Egy kolozsvári történelemtanár fogalomhasználata a reformkorban

„Lehet-e a chinaiaktól azt kívánni a nélkül, hogy nemzeti sajátosságokat megtagadva fogalmok legyen a hatalom felosztásáról, parlamentekről, felső alsó házról s egy a többség szeréni igazgatásról? A megholt Morrison némely chinai hongkereskedők kérésére, egykor a francia zendülés történeti rajzát ... chinai nyelven kiadni próbálta; több rendben neki fogott, de mindenkor kéntelen volt félben hagyni, mert a nemzeti gy(ülés) köztársaság, felelős minisztérium, s más képviseleti alkotmány eszméjével (idea) öszvefüggő fogalmak és hatalom kifejezésének, a chinai nyelvben szókat nem talált. (...) A mi több, találtatik-e bár magok a chinai tudósok által készített csak egyetlen könyv is chinai nyelven, melyben az európai nemzetekről, körülményekről bár némileg tűrhető tudósítók léteznének?”¹

A kínaiaknak tehát fogalmuk sincs az európai hatalmi intézményekről, és (ennek folytán) nincs fogalmuk az európai hatalmi intézményekről. Hogyan lehet hát elmondani nekik a francia forradalom történetét? A fenti gondolatok 1841-ben láttak napvilágot egy erdélyi konzervatív hírlap hasábjain, feltehetően a szerkesztő, ifjabb Szilágyi Ferenc tollából. A fenti szöveg a kor több izgalmas problémáját is magába sűriti. Közvetíti hangulatának, „szellemének” átpolitizáltságát, tanúsítja az európai kultúrfőlnybe vetett hitet, a nevelés általi haladás, fejlődés lehetőségébe vetett bizalmat, felsorakoztatja a kor fontosabb haladó szellemű politikai fogalmait. A reformkori konzervatív érvelés kulcsmotívumát, a fontolva haladás gondolatát is kiolvashatjuk a szövegből: a reformokra fokozatosan, nevelés által, a kor politikai kulcsfogalmai-

¹ *Hon és Külföld*, 1841. október 5. II/80. 313–314.

nak tartalmat adva érik meg a társadalom.² Jól példázza a szöveg azt is, hogy a kor embere mennyire tudatosan használja a politikai fogalmakat. Végül pedig árulkodik az épp alakulóban levő, még bizonytalan magyar tudományos nyelv útkereséséről, amikor például az „eszme”³ szó után zárójelben szükségesnek látja magyarázatképpen az „idea” szót is feltüntetni. És hová vezetne, ha hagynánk magunkat a szöveg kapcsán a *fogalom* fogalomtörténetének mezejére csábítani!

Jelen tanulmány egy nagyobb szabású munka kezdeti fázisában született, amely elsősorban a történész ifjabb Szilágyi Ferenc szövegei alapján kíván majd adalékkal szolgálni a reformkori erdélyi magyar „nemzet” fogalom történetéhez. Szilágyi szövegei egykorú tanúságai annak, hogyan állt be fordulat a reformkor politikai fogalmaiban, miként éltek vissza különböző csoportok ezekkel a fogalmakkal és a beléjük rögzült jelentéstartalmakkal, hogyan születtek új szavak. Egy kellőképpen kiszélesített forráskorpusz kontextusában értelmezve őket, tudomást szerezhethetünk a politikai kulcsfogalmak társadalmi szerepéről és a különféle társadalmi csoportok vetekedő fogalomértelmezéséről.

A huszonnégy éves ifjabb Szilágyi Ferenc, a kolozsvári Ev. Ref. Kollégium véndiákja 1821 őszén tért haza göttingeni peregrinációjából, hogy átvegye apjától, idősebb Szilágyi Ferencről a megüresedett történeti és klasszika-filológiai tanszéket a kollégiumban. *A história tanításának célja* című tanári székfoglalójában⁴ lelkesen fejtegeti, mi az ember, mi a történelem tárgya, miért olyan elengedhetetlen a történelem tanulása, mi a történelemtanár feladata. Vizsgálódásaimban cezúrának tekintetem 1848-at. Ez Szilágyi élettörténetét tekintve is indokoltnak tűnik. 1848-ig kollégiumi professzor és egyben a *Múlt és Jelen* konzervatív lap szerkesztője; sorozatos támadásoknak volt kitéve konzervatív hírlapírói ténykedése miatt, a forradalom kitörésével pedig menekülni kényszerült, meghallgatása nélkül távolították el professzori állásából.⁵ 1848 után Budán telepedett le, felhagyott a közéleti, politikai tevékenységgel, és csak a kutatásnak élt.

² „Egy nemzetnek a szabadságra előbb neveltetni, arra megérni kell, míg azt használni tudja.” *Múlt és Jelen*, 1841. május 11. l/37. 291.

³ Az *eszme* 1815-ben jelenik meg Barczafalvinál; jelentése „conscientia”, „vis animae in se reflexiva”. Innen merítette Szemere a mai értelemben vett „eszme” fogalmát. Verseghy az 1820-as években azért tartja az *eszmél* igét rossz szónak, mert az az *eszme* szóból származik, „amit egy magyar sem ért a világon”. SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Budapest, 1902.

⁴ A *história tanításának célja* előadva egy beszédben, melyet szeptember 25-kén 1821-ben a Kolozsvári Evang. Reformatum Kollegyomban, professori hivatalát elkezdte ifj. Szilágyi Ferenc. Kézirat, Bib. Acad. CJ, MsR, Aa–d/19.

⁵ TÖRÖK István: *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története*. 2. k. Kolozsvár, 1905. 209–216.

1876-ban pedig a MTA ülésén érjük tetten Szilágyi Ferencet mint Erdély 18. századi történetének elismert szakemberét, akinek utolsó, *A germanizálás történelméből II. József alatt* című előadását fia, a liberális történész, Szilágyi Sándor olvasta fel.⁶

Ifjabb Szilágyi Ferenc élettörténetét követve igyekeztem összeállítani egy olyan forrásgyűjteményt, amelyben a nyelv és a társadalom több rétege is megszólal, s egyaránt kirajzolódnak a nemzetfogalom vertikális-diakrón és horizontális-szinkrón jelentésváltozásai. Szilágyi székfoglalója egyszerre mutat előre és hátra. A benne olvasható motívumok, gondolatok egyrészt arra a környezetre utalnak, ahol az ifjú Szilágyi Ferenc szocializálódott (az egykorú Kolozsvár, a kollégium szellemisége, a külföldön tanult apa, az egykorú eszmék erdélyi recepciója), másrészt előrevetítik az elismert történészt és a konzervatív hírlapírót is.

Így ha Szilágyi fogalmainak eszmetörténeti hátterére vagyunk kíváncsiak, foglalkoznunk kell göttingeni tanárainak gondolatvilágával, idéznünk kell olyan írásokat, amelyek az eszmetörténet egykorú nagyjainak erdélyi, protestáns recepciójáról számolnak be. Ugyanakkor meg kell ismerkednünk id. Szilágyi Ferenc házában szellemiségével is, hiszen a külföldi egyetemeken nevelkedett kollégiumi tanár kolozsvári házában olyanok is megfordultak, mint Kazinczy, Kenderesy Mihály vagy Döbrentei Gábor. Az apa kapcsolatai különösen fontosak lehetnek az ifjabb Szilágyi Ferenc életében, hiszen ők segítették, hogy göttingeni, majd bécsi tartózkodását meghosszabbítsa.

Szilágyi szövegeinek kulcsfogalmait egykorú szótárakban, szótörténeti tárákban találhatjuk meg; ezek artikulálták, sőt olykor ezek határozták meg a társadalmi normákat. Ezek a kulcsfogalmak szerepelnek a tudományos szövegekben (székfoglalókban, filozófiai értekezésekben, történelmi tárgyú írásokban), amelyeket főként a nyelvhasználatra koncentrálna olvastam – az eredetiség-közhelyesség helyes arányának felde-
rítése érdekében. A megszokottnak tűnő formulák használata ugyanis a szerzőnek a korabeli szellemi diskurzusban való jártasságára is utal. A szakkönyvek, szakszótárak olyan módon finomítják egy fogalom történetéről alkotott elképzeléseinket, hogy a fogalmat az egyes diszciplína nyelvéhez idomítják.⁷ Az ilyen kutatás adalékokkal szolgálhat a történelmi szaknyelv alakulásának történetéhez is.

⁶ Szilágyi élettörténetéhez lásd SZABÓ Károly: *Szilágyi Ferenc emlékezete. Értekezések a történelmi tudományok köréből*. MTA, VII. Budapest, 1878; TÖRÖK István: i. m. 196–234.

⁷ ROLF REICHARD: Zur Geschichte politisch-sozialer Begriffe in Frankreich zwischen Absolutismus und Restauration. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 1982/3. (47.) 54.

Szilágyit (az értékítéllettől korántsem tartózkodó modorban) konzervatív hírlapíróként és liberális történészként tartja számon az utókor; ennek az ellentmondásosnak tetsző kettősségnek a megvilágítására alkalmas a történelmi tárgyakat is feszegető konzervatív hírlapja, a *Múlt és Jelen*, valamint melléklapja, a *Hon és Külföld*. Szilágyinak a folyóiratokból kirajzolódó konzervativizmusát más konzervatív szerzők toláblól született írásokkal vethetjük össze.

Életrajzírói váratlanak ítélik a konzervatív eszmék melletti elköteleződését,⁸ noha ezt már írásai jelezték.⁹ 1821-es székfoglalójában is felbukkant egy olyan gondolat – a jelen és a múlt összekapcsolása –, amely a konzervatív „fontolva haladás” programjának alapjává is átkonvertálható volt. Emellett ahhoz, hogy gondolkodásának átalakulását megmagyarázzuk, Szilágyi társasági életét is tekintetbe kell vennünk, valamint kapcsolatát Jósika János konzervatív fő kormánybiztos elnök körével, és részvételét Kolozsvár alakuló köz- és társadalmi életében.

A Szilágyi-történet erdélyi színének zárójelenetét ismerve fordultam tehát az 1821-es székfoglalójának szövegéhez, ebből a nézőpontból fogalmaztam meg kérdéseimet az anyaggal kapcsolatban. A liberális ifjú a szabadságszerető és a francia forradalomért lelkesedő Göttingenből hazatérve, milyen utat választott, és hogyan vált éppen azok agressziójának céltáblájává, akik a szabadságot tűzték zászlajukra? Vajon a Göttingenben eltanult szemlélet minősült konzervatívnak az 1830-as évekre (amely a szintén ott formálódott apát az 1800-as évek első tizedében „az új idő emberévé s a hamvaiból föléledt nemzeti irodalom buzgó munkatársává”,¹⁰ fiát pedig első munkáiban liberális történetíróvá tette)? Vagy ifjabb Szilágyi Ferenc politikai gondolkodásában állt volna be drasztikus változás, míg történészként az apai hagyományt követte? És ha igen, hogyan egyeztethető össze a liberális múltkép egy konzervatív jövőképpel?

A tudományos pályára szánt Szilágyi huszonkét évesen indult Göttingenbe a külföldi tanulmányúthoz szükséges szigorlatok sikeres letétele után, majd két év múlva érkezett Bécsen át vissza Kolozsvárra.¹¹ Ezután

⁸ Szilágyi azért ment az 1834-es kolozsvári és az 1837-es szombati országgyűlésre, hogy azokról jegyzeteket készítsen. Ott került kapcsolatba Jósika János konzervatív körével, és köteleződétt el irányukban. 1841-ben indítja meg konzervatív lapját. Török István: i. m. 220.

⁹ Írásai jelentek meg egyebek mellett Igaz Sámuel *Zsebkönyvében*, a *Magyar Kurirban*, a *Kedveskedőben*, a *Nemzeti Társalkodóban*, s ő szerkesztette a nagy sikerű *Klió* című történelmi zsebkönyvet.

¹⁰ SZABÓ Károly: i. m. 4.

¹¹ Török István: i. m. 198–199.; Szilágyi Ferenc kéziratos önéletrajza (töredék 1840-ből) a Református Gyűjteményben (Bib. Acad. CJ, MsR 1606, Aa–d/1.).

1826-ig Magyarországról és Erdélyből a matrikula bizonyága szerint senki sem érkezett Göttingenbe tanulni.¹² Szilágyi 1840-es, töredékben marad önéletrajzában külön megemlíti, hogy a göttingeni egyetemen tanuló apja – Schlözer tanítványaként – utóbb „a Kolozsvári Evang. Ref. Kollégiumban az első köztanító volt, ki a históriát *pragmatice* (oknyomozólag)¹³ tanítá”.¹⁴ Heine és Spittler hatásáról nem szól, a továbbiakban saját tanulmányainak ecsetelésére tér át.

Szilágyi Göttingenben főként történelmi tárgyakat tanult: bibliamagyarázatot a híres Eichhorntól, az irodalmi bibliamagyarázat hagyományának megteremtőjétől, tanára volt Blumenbach, az antropológia atyja, klasszika-filológiát Müllertől tanult, történelmet Sartoriustól, statisztikát és etnográfiaival egybekötött geográfiát a világpolgári gondolat agitátorától, Heerentől, filozófiát Kant bírálójától, a Hume-szimpatizáns Schulzétól. Emellett Benecke tanította angolra, Mayertől anatómiát és fizikát tanult.¹⁵

A göttingeni egyetem különlegessége abban állt, hogy a brit–hannoveri perszónálunió alá tartozó hannoveri királyságban együttesen érvényesülhetett a brit politikai, ipari és technológiai, kereskedelmi érdek. Itt valósulhatott meg német földön az úgynevezett kutatóegyetem, ahol „a tudományok aktív művelése a tanár oktatói munkájához egészen szorosan illeszkedik, annak része, sőt, voltaképpen a diákokkal együtt kifejlesztett közös műhelymunkában valósul meg, mind a természetkutatás, mind a társadalomtudományok területén”.¹⁶ Vajon jelentős, meghatározó élmény volt-e az ifjú Szilágyi számára Göttingen? Vagy apja hatásának tulajdonítható az első írásaiban érzékelhető göttingeni szellemiség? Esetleg – ahogy azt Dümmerth Dezső állítja¹⁷ – az „új tudósság göttingeni szelleme és az államtudós történész, illetve az irodalmár filológus modellje nem honosodott meg a magyar város provinciális elmaradott-

¹² Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest, 1955. 203.

¹³ A kéziratban szereplő *pragmatice* szót Szabó Károly magyarítja Szilágyi-életrajzában oknyomozóként. Vö. SZABÓ Károly: i. m. 4.; Schlözerhez pedig Götz von SELLE: *Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737–1937*. Göttingen, 1937; Friederike FÜRST: *August Ludwig von Schlözer, ein deutscher Aufklärer im 18. Jahrhundert*. Heidelberg, 1928.

¹⁴ Szilágyi Ferenc önéletrajza (Bib. Acad. CJ, MsR 1606, Aa–d/1.).

¹⁵ TÖRÖK István: i. m. 198.

¹⁶ BÉKÉS Vera: A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII. századi göttingeni egyetem. In: TÓTH Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltásai: Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Budapest, 2001. (<http://www.phil-inst.hu/tudrend/Tt/egy-kot/bekes.htm>.) Lásd még BÉKÉS Vera: Egyetemek a romantika korában. In: GURKA Dezső (szerk.): *A romantika terei*. Budapest 2009; BÉKÉS Vera: *A hiányzó paradigma*. Debrecen 1997. 50–75.

¹⁷ DÜMMERTH Dezső: Göttinga és a magyar szellemi élet. *Filológiai Közöny*, 1961. 351–353.

ságában, s így Szilágyi esetében is azt tapasztalhatjuk, hogy a kezdeti lelkesedés után érvényesült a hazai környezet visszahúzó ereje?”

Az egyetem ifjabb Szilágyi ottjártakor már túl volt a fénykorán, a nagy tanárok közül csak Eichhorn és Blumenbach oktatott még. Az egyéni életutakban, biográfiákban azonban a göttingeni tanulmányok még ekkor is kiemelten szerepelnek. Kőrösi Csoma Sándor Szilágyinál csupán három évvel érkezett korábban Göttingenbe, de életrajzírója külön fejezetet szentel ottani tanulmányainak, főként Eichhorn hatásának.¹⁸ Ide illik egy irodalmi példa is: Puskin *Anyegin*jében Lenszkij „lelke/Göttingai szellem neveltje,/Az ifjúság virága,/Kant híve, verselt és dalolt./Ködülte németföldi tájról/Hozott új eszmét, új tudást,/Szabadságról szent áldomást,/Tűz-lelket, mely lobogva lángol”.¹⁹

Magyar peregrinusok tollából is születtek hasonló versek Göttingen dicséretére, amelyek felemlégetik a görög életeszményt, az ott uralkodó békés és gyakorlati szellemet, hatékonyságot, kozmopolita környezetet, biedermeier romantikát. Híres volt a fegyelem, a szorgalom, a nyelvtanulás, az egyetem folyóiratai, a kölcsönkönyvtár, a csillagvizsgáló, a botanikus és gazdasági kert, a múzeum, a képtár, a modellgyűjtemény, a fizikai szertár, a kémiai labor.²⁰ A külföldi diákok emellett éltek az utazási lehetőségekkel: Szilágyi szász kollégáival meglátogatta Gothát, Erfurtot, Weimart (itt Goethével is találkozott) és Jénát; megtekintettek híres pedagógiai intézeteket.

Vessünk egy pillantást Szilágyi 1821-es szövegére, hogy lássuk, tetten érhető-e benne a német egyetem szellemi hatása, illetve mely gondolatok vannak jelen a konzervatív Szilágyi szövegeiben is. A szöveg nyelvhasználatáról is érdemes szót ejteni; jól tükröződik benne a formálódóban lévő tudományos nyelv egykorú állapota.

Erre itt két példát hoznék, azokat, amelyeknek Koselleck is külön tanulmányt szentel az *Elmúlt jövő* kötetben. Az egyik ezek közül a „*revoluzió*”. A föld különféle *revoluziók*, azaz „elementumok összeköttetése és elválasztódása” során formálódott ki, elsősorban a tűz és a víz, valamint a levegő és az éghajlat okozta változások során – írja Szilágyi. Később már nem a természeti elemek mozgását írja le ezzel a szóval, hanem olyan megrázó eseményeket, amelyek pusztító indulata az erkölcsi világot tisztítja, előmozdítva ezzel a fejlődést. Két eszme szít *revoluziót*: az egyik

¹⁸ CSETRI Elek: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bukarest, 1984. 46–64. Lásd még MARCELL Péter: *A könyvtáros Csoma göttingeni modellje. Régi és új peregrináció*. 1. k. Budapest–Szeged, 1993. 202–213.

¹⁹ Alexander Szergejevics PUSKIN: *Anyegin*. Ford.: Áprily Lajos. Alexandra, Budapest, 2000.

²⁰ GULYA János: Sajnovics, Gyarmati, Kőrösi, Csoma és Göttinga. *Régi és új peregrináció*. 3. k. Budapest–Szeged, 1993. 1287–1294.

a vallás, a másik a haza, ez a két eszme képes csak a nép egészét mozgásba hozni. Szilágyi három ilyen *revolucziót* nevez meg a népvándorlás után: első volt a keresztes háború, a második a reformáció (amelyet – bár egy református kollégium professzori székét foglalja el – nem teológiai vagy egyháztörténetileg értékeli, hanem a lelkiismeret szabadságának eszméje miatt). A harmadik pedig a francia forradalom (a fent idézett 1841-es szövegrészben a „zendülés” fogalmát használja), amely „századokkal vetette elé az emberiséget”.

Göttingent főleg az 1790-es években jellemezte a francia forradalom iránti rajongás. Ez a rajongás aztán a későbbiekben némiképp lanyhult, Szilágyi például már kezdetekben is Napóleon-ellenes volt. Történelmi zsebkönyvének, a *Kliónak* egy liberális olvasója számon kéri rajta apja Napóleon-pártiságát, amire ő így felel: apja büszke volna rá, hogy ki mondja a véleményét.²¹

Az említett másik példa a *história* fogalma. Szilágyi még nem ismeri, nem használja a *történelem* fogalmát. Szily nyelvújításszótára szerint a „történelem” szó csupán 1848 után honosodott meg, a tizenhetedik század második felétől a „történetek” fogalom szolgált a *história* fordításául.²² Szilágyi különbséget tesz a *történetek* és a *história* között. Az előbbi magukat a történéseket, az eseményeket, a valóságot jelenti, a *história* pedig a történetírást. Kiemeli, hogy bár a valós folyamat a kezdetől halad napjaink felé, a történetírás iránya ezzel pontosan ellentétes: a mából halad a kezdetek felé. Fogalomhasználatát később egy hasonlattal is megvilágítja: a történetek gyors sodrású folyónak felelnek meg, amelynek a *história* csak egy-egy habját világíthatja meg.

Történelemfelfogásának gerincét az az elképzelés alkotja, miszerint a *história* célja nem más, mint a jelen magyarázata a múltból. A múlt történeteinek ismerete tehát elsősorban a jelen számára fontos: eloszlatja az előítéletek fellegeit, szélesíti az érzés és a gondolkodás terét, utat mutat az emberré formálódáshoz, „világosításokra” vezet, leckét és gyönyörűséget ad. A *história* a fejlődés történeteit előterjeszti a mának, a történeteket mintegy láncszemek módjára felfűzi.

Szilágyi gyakran beszél a *históriáról* képekben, olykor képzavarokba is bonyolódik. Egyik kedvelt metaforája a mező; a *história* mezejéről beszél, amely magába foglalja a múlt és a jelen minden történetét és vál-

²⁰ GULYA János: Sajnovics, Gyarmati, Kőrösi, Csoma és Göttinga. *Régi és új peregrináció*. 3. k. Budapest–Szeged, 1993. 1287–1294.

²¹ SZABÓ Károly: i. m. 10.

²² SZILY Kálmán: i. m. 347.

tozását. A történész egy magas hegyről szemléli a história mezejét, amely tükröként szolgál, és látni benne mindazt, ami a századok láncolatának szoros összefüggésében a mához vezetett. A história az ember kísérője, amely számot ad a vele történekekről, nagy könyv, amely tudósít az ember minden változásáról, bizonysgot tesz a múltról, s belőle magyarázza a jelent.

Szilágyi Ferenc történelemtanári székfoglalójában aligha kereshetné méltóbb kérdésre a választ, mint: „Mi végre kelljen a históriát tanulni?” A tanár feladata a fiatalokat a haza dicsőségére nevelni, s ez különösen felelősségteljes feladat abban a korban, amelyet Szilágyi felgyorsultnak és viszontagságokkal, változásokkal telinek lát. Mindenekelőtt hangsúlyos itt a történelemtanár feladata, hisz diszciplinájának „kerületébe esik az egész erkölcsi világ”. A történelemről és annak értelméről alkotott ilyen felfogás végig megmarad Szilágyi gondolkodásában. Bizonysgával szolgál ennek mind az 1832-ben alapított „históriai zsebkönyvhöz”, az igen népszerű, liberális műként számon tartott *Klió*hoz írt előljáró beszéd,²³ mind az 1841-es konzervatív *Múlt és Jelen*²⁴ címe és előszava.

Székfoglalójában először a jelen bizonytalanságait és kicsapongásait akarta kárhóztatni, majd áthúzta ezt a szövegrészt, s inkább „a társasági élet javításának” és „az emberi jussok megalapításának” lehetőségét kereste a jelenben. Így a nevelő feladata a felgyorsult korban az, hogy helyes princípiumokra nevelje a diákokat, s azok így különbséget tudjanak tenni jó és rossz között.

A *Klio* előszavában a jelent mindenekelőtt a gyors (elsősorban politikai) változások korának láttatja. A változás „temérdek”, „ingerlő” (ingergazdag), „repülő sebességű”; mindaz, amihez korábban egy „nép életben” netán egy teljes századra volt szükség, most hónapok vagy akár napok alatt bekövetkezhet. A jelent mozgás és várakozás tölti be. Éppen a dolgok ilyen felgyorsulása miatt kiált a jelen a história után, amely a „tapasztalás nyelvén” kívánja inteni és oktatni azokat, akiket a gyors változás szélsőséges indulatokra és érzésekre ragadtatna. A történelem itt is tükröt mutat, példaként szolgál jóra és rosszra. Szilágyi zsebkönyvének az a célja, hogy az olvasókat a szabadság és a rend szeretetére mozdítsa, buzdítsa őket a „nemzeti közlélek” serkentésére, a haza és a fejedelem iránti köteleességek teljesítésére. Az igazságot és a nemes érzéseket, a honi nyelv szeretetét terjeszti, mindezek összegzéseképp pedig hasznos ismeretekkel kíván szolgálni.

²³ SZILÁGYI Ferenc (szerk.): *Klio*. Históriai Zsebkönyv. Kolozsvár, 1932. Előljáró beszéd.

²⁴ *Múlt és Jelen*, 1841/1. (Szerk.: SZILÁGYI Ferenc.) Előszó.

Konzervatív hírlapjának célját illetően már visszafogottabb: a cél „a fejedelem és hon iránti hűség, törvényeket tisztelő kötelességérzés, buzgóság táplálása, s a hazafi erények intő lelkesítő példákkal megkedveltetése”. Lapját így tárlja az olvasóközönségnek: „E hírlap tehát, az idő példázó kettős orcájú Janus-képe, melynek címét viseli is, a történetek, múltat és jelent egymás társaságában mutató, hív tükre léjend.” A *Múlt és Jelen* melléklapja a *Hon és Külföld*. Ez a történeti melléklap arra szolgál majd – írja Szilágyi a bevezető cikkben –, hogy az aktuális témákat megvilágítsa a történelemből vett magyarózó adatokkal, jegyzetekkel. Emellett történelmi, politikai, statisztikai, geográfiai, illetve az újságolvasásról szóló értekezéseket is közöl majd benne.

A *Múlt és jelen* egyik részlete azt is jól érzékelteti, hogy Szilágyi nem volt hajlandó lemondani az igazságról, az igazság kereséséről, a múltat megszépítő frázisokkal szemben. Előadja, hogy sokak szerint a régi magyarság „az Isten szabad ege alatt, honalkotmányképp oly rendszert kiált-ki, melyből lassanként az alkotmányos élet mindennemű garantiái kifejlenek, oly elvek, melyekre Európa többi népeit csak századok múltával látjuk ébredezni, *nem lehet, hogy őseink belátását ne bámuljuk!*”²⁵ Ezt az állítást azután a következőképpen folytatja: „A magyarok ugyan Scythiában legelő cserélésért kóboroltak, helyet változtattak, de nem vándoroltak hon boldogító és javító szándékból; ily nomád patrióták akkor aligha léteztek. A nemzeti vastag büszkeség idéetlenje, az ehhez hasonló magunknak hízelkedés, mit a história ellene mondhatatlanul megcáfol, de nemzetünk polgári alkotmányának kifejlődésében is e képet fel nem találjuk. – Az Anonymus ismeretes öt pontjai... semmi úgynevezett status polgári garantiát nem foglaltak magokban, általában egy nomád nép szükségéin és látása körén túl nem terjedtek, s azért oly bölcsesség azokban nem rejtezik, miért a magyar nemzetet politikai tekintetben példát adónak, vagy tán az Isten választott népének lehetne kikürtölni... A magyar nemzet nyolc százados alkotmánya nagyrészt, s minden főbb elemeire nézve a német feudalismusból... fejlődött... nem igen dicséretes példa lenne az, mivel nemzetünk a polgári élet pályáján másoknak világot.”²⁶

Láthattuk, milyen fontos Szilágyi számára a jelen összekapcsolása a múlttal. Az emberről alkotott erősen kanti hatást mutató felfogása megvilágítja, miért. „Az ember az erkölcsi világ nagyra teremtett polgára”, ehhez azonban hosszú utat kellett bejárnia, hisz kezdetben egészen más

²⁵ *Múlt és Jelen*, 1841. november 9. II/90. 709.

²⁶ Uo. 709–710.

képet mutatott „társasági és polgári egyesülésekben”, a „házi élet”, a szokások, a „józanokosság”, a szív igazsága és vélekedései terén. Később is számtalan példát találhatunk írásaiban arra, hogy az emberiség történetét egyfajta fejlődéstörténetként értelmezi. Dél-Amerikáról szólva például így ír: „hazájok a magasabb polgári műveltség elvei felfogására nem lenne megérve”.²⁷

Az ember kettős természetében hisz: az embernek nemcsak az okos lélek, hanem az „érezményes természet” is a sajátja. Szilágyi itt az alakulóban levő filozófiai szaknyelv egy viszonylag új fogalmát használja. A nyelvújítás szótára 1818-ból mutatja ki e szó első írásos említését sentimentalis, érzéki értelemben. Ruszek József, a nyelvújítás ellenzője 1812-ben „az ösméret két kútfejenek” az érzéki és az észbeli ismeretet teszi meg, az érzéki itt empirikus értelemben jelenik meg.²⁸

A székfoglaló ezután következő fejtegetései a felvilágosodás gondolkörében folytatódnak: a világról alkotott elképzelés magva egy (természeti?) törvény. Szilágyi, mint az ellentételező technika kedvelője, olyan emberi tetteket ír le, amelyek kártékony következményekkel jártak. Mind a pozitív, mind az elrettentő példák a jelennek kívánnak tanulságot szolgálni. Megfogalmazza azokat az általános elveket, tulajdonságokat, amelyek minden esetben vagy felemelkedéshez, vagy pusztuláshoz vezetnek. Így a történész nem csupán arról tud nyilatkozni, amiről forrása van – hisz ezek a történetek folyamának csak egy-egy habját világítanak meg –, hanem analogikus gondolkodással következményekből okokat, okokból lehetséges következményeket nevezhet meg, így tételezhet folytonosságot a kezdetektől a jelenig – hiszen a természet törvényei változatlanok. Így a tudományban és a pallérozódásban való alásüllyedés, a sötétség és a bárdolatlanság szükségszerűen rosszat hoz, helytől és időtől függetlenül. Az ész kipótolja a dolgok rendjében levő hézagot.

Az ember mibenlétének kifejtése után Szilágyi a Föld kifermálódásának elbeszélésébe kezdett. A történész saját területének tekinti ezt az ember megjelenése előtti, úgynevezett történelem előtti kort – mondta –, s véleményt fogalmaz meg az ember teremtésével, megjelenésével kapcsolatban. Bár székfoglalóját egy felekezeti kollégium főkonzisztóriumára és tanári kara, diákjai előtt tartotta, vitatta azt a tételt, miszerint egyetlen embertől származna az emberiség. Blumenbach²⁹ tanítványaként ant-

²⁷ *Hon és Külföld*, 1841. július 30. II/61. 239.

²⁸ RUSZEK József: *A filozófiának előljáró értekezései*. Veszprém, 1812.

²⁹ Blumenbach az összehasonlító anatómia (klíma, táplálkozás, életforma) tanára volt a göttingeni egyetemen. Kapcsolatban állt híres utazókkal, sőt maga is utazott, részt vett expedíciókon (Közép-Amerika, Brazília), majd az egyetemen etnográfiai gyűjteményt alapított, és ehhez tárgyakat szerzett a Cook-expedícióról.

ropológiai érveket sorakoztatott fel: az emberiség egy emberpártól való származtatása értelmezhetetlenné teszi az emberiség változatosságát, a rasszok egyértelmű fennmaradását a kezdetektől, az ember más élő testekhez hasonló alkalmazkodását a klímához és a természeti környezethez. Végül az ember kettős természetéből kiindulva oldotta fel a dilemmát: bár a külső forma, az „éreményes” takaró változik, az okos lélek az egész emberiséget egyesíti.

Példáit szívesen vette mind ebben a szövegben, mind konzervatív lapjában földrajzi felfedezések nyomán megismert természeti népektől. Ezek a fejlődés különböző fokozatain álló népek olyanok az európaiak számára, mint a felnőtt számára a gyermekek, akik a „természeti ösztön pályájában”, a beszéd hiányában tengődnek.

Az állatból, a társaságot nem ismerő vadból, az *egybekötés* nélküli természeti gyermekből ember, erkölcsi gondolkodó, művelt szívű és értelmű polgár lett. Miben is áll tehát a fejlődés, mik a felnőtttség kritériumai? Kifejlődött elme, józan okosság, ékesszóló beszéd, szorgalom. Mindezeknek egyenes megnyilvánulásai a városok, amelyek a gyönyörűség, a jólét, a társas örömök fészkei, ahol a gondokat közösen oldják meg, a tulajdon és a birtok biztonságban van, törvények szabályozzák az életet, és a nemes okosságra épülő szabadság uralkodik a pusztító önkény helyett. A cserkesz például „még nem elég művelt megfogni azt,³⁰ mi a haza, s a közérdekért áldozni nem képes... Olyan hazaszeretet[et], milyen értelme a szónak nálunk, Európaiaknál van, a cserkeszeknél keresni sem lehet. Ha vendégszeretet vagy vérbosszú kívánják, kész a cserkesz hazáját s honfiai is elárulni, és ezt bűnnek teljességgel nem tartja.”³¹ A „felnőtt ember” azonban maga határozza meg foglalatosságát és kötelességét, a szükségletek növekedése pedig szárnyakat ad a művészi észnek, a szorgalomnak, a „találós” észnek. Nemcsak az egyes emberek, hanem a *státusok* és nemzetek is összeköttetésben vannak egy világpolgári kötelékben.

Ez a fejlődésbe vetett, kanti hatást mutató hit a talpköve jellegzetesen konzervatív megnyilatkozásainak. Az ilyen gondolatokat tartalmazó szövegrészekben reflektál Szilágyi nyelvhasználatra, bocsátkozik bele fogalomértelmezésekbe. Az a véleménye, hogy a politikai kulcsfogalmak szilárd definíciója a valóság konzervatív képe formálásának feltétele.

³⁰ A nyelvújítók a *conceptus* egyik lehetséges magyarázataként a „megfogás”-t is érvényben tartották. A fogalom szót Szilágyi viszonylag korán használja. Fogarasi 1845-ös német–magyar szótára óta tartják elfogadottnak a *conceptus* fogalomra magyarázatát. SZILY Kálmán: i. m. 93.

³¹ *Hon és Külföld*, 1841. július 9. II/55. 214.

Dolgozatomat egy olyan idézettel indítottam, amely éppen a francia forradalom apropóján szólít fel fogalmi tudatosságra. Hasonló szöveget tartogattam a dolgozat végére is. Lássuk, hogyan értelmezi Szilágyi konzervatív hírlapjában a „Vox populi vox Dei” közmondást!

„Hogy a nép mi módon gyakorolja a végrehajtó hatalmat; minek a 18. század végén a francia revolutzio terrorismusában újabb nagyszerű és igen borzasztó képét láttuk, s mely a politikai tan a 19. században is talál pártfogókra, sőt hirdetőkre, de természetesen a szabadság vagy helyesebben mondva zabolátlanság birtok nélküli hőseiben, kik csak nyerhetnek, de nem veszhetnek, ha nép *souverain* lesz – Exempla sunt odiosa!”³²

„...a nép emberösszeg, az ember pedig ésszel bíró lény, az pedig nemcsak Isten adománya, hanem a szellemi világ eleme, az istenség szikrája mibennünk, és tiszta sugallása a felől, mi igaz, jó és szép, Isten sugallása: valóban, ha ez az egész nép, vagy nemzet lelkéből szól, nincs mitől irtóznunk, ha mondjuk, nép szava, Isten szava... *de hát ki a nép? Igazán a nép szólt?* – az egész nép vagy csak egy része, s melyik része? (...) s mi szól a népből, ész-e, vagy talán csak vad indulat...? (...) Mert nem minden közvélemény mindjárt józan, ésszerű vélemény, s az igaznak is kritériuma nem a néptömeg, hanem éppen az ész- és célszerűség... Ama szózat: nép szava, Isten szava... *argumentum*, ok-adás, bíró, igazság critériuma, ha csak mystificalni nem akarjuk magunkat, jó szerivel soha nem lehet.”³³

Nem kicsi itt a tét, hisz a kor egyik kulcsfogalmáról, a modern nemzetté válás és a liberális érvrendszer sarkkövéről van itt szó.³⁴ Szilágyi itt nem mond egyértelműen nemet a népszuverenitás eszméjére, inkább fogalomértelmezéssel próbálja meggyőzni olvasóit, és érvelésében az emberről már a székfoglalójából ismert felfogásához csatol vissza, innen bontja ki jellegzetesen konzervatív érveit.

A fiatal Szilágyi gondolatai nem köthetőek tisztán egy iskolához sem. Gondolatmenetét egyaránt ítéltetjük következetesnek és rendszeresnek, illetve szerteágazónak vagy ellentmondásosnak. Szilágyi történelemszemléletének letisztított és következetes felvázolásánál izgalmasabbnak látszik annak a vizsgálata, hogy a konzervatív hírlapszerkesztő mennyiben volt hűséges a göttingeni diáknak, majd a kollégiumi professzornak a gondolataihoz, illetve hogyan voltak beépíthetők a felvilágosodás poli-

³² *Hon és Külföld*, 1841. szeptember 24. II/77. 304.

³³ *Múlt és Jelen*, 1841. december 28. II/104. 818.

³⁴ „Minden szuverenitás elve természeténél fogva a nemzetben lakozik; sem testület, sem egyén nem gyakorolhat hatalmat, ha (az) nem határozottan tőle ered.” *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*. 3. k.

tikai filozófiájából kigyűjtött gondolatok az erdélyi konzervatív párt érvrendszerébe.

A fenti szövegpéldák megmutatták, hogy a konzervatív váltással Szilágyi gondolkodása és érvelési stílusa nem változott drasztikusan. Történelemszemlélete, hite – miszerint a jelen szerves kapcsolatban áll a múlttal; a történelem példatár, iskola; az emberiség nevelhető; különböző nemzetek eltérő mértékben részesednek az észben – nagyon is összeilleszthető konzervatív meggyőződésével. „Valódi haladás a cultura és humantas útján szinte észrevétlen, mint a hajnali világ nagyobbra derülése. Menjünk csendesen, s jó lesz nekünk. De az Istenre! ne hátráljunk, mert nagy idő van már. A hátráló akaratja ellen is előtaszítatik.”³⁵

Fogalomértelmezést tartalmazó szövegeinek ingerült stílusa is jelzi a kor hangulatát, amelyben ezek a ma talán még éleslátónak is tetsző megfogalmazások oly kevés népszerűségnek örvendtek. Hajlok tehát arra a magyarázatra, hogy az ifjú- és felnőttkora között végbement váltás nemcsak Szilágyi egyéni választásának és a konzervatív párt melletti elköteleződésének tulajdonítható, hanem az ellenzék térnyerésének, a politikai beszédmódban beállt változásnak is. Másrészt pedig azok a képességek, amelyek a jó történészt, az élesen látó forráskritikust teszik, nem feltétlenül érényei egy pártpolitikusnak. Szilágyi a kollégiumban támadt kellemetlenségei alkalmával (itt nyilván önvédelmi megfontolások is közrejátszottak) soha nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy ne a pártpolitikus, hanem a történész és a pedagógus felett ítélkezzen a kollégium elöljárósága.

³⁵ *Múlt és Jelen*, 1841. március 23.